

Pohjoismainen malli – työväenliikkeen pyhä symboli?

Pohjoismainen hyvinvointivaltio on suurelta osin työväenliikkeen saavutus, jonka varjeleminen edellyttää nyt järjestelmän uudistamista.

Olli Kangas
H. C. Andersen professori
Syd-Dansk yliopisto Odense
olli.kangas@gmail.com

Kansainvälinen kiinnostus pohjoismaista mallia kohtaan alkoi viritä jo maailmansotien välisenä aikana. Vuonna 1936 Yhdysvalloissa julkaistiin Marquis Childsin *Sweden: the Middle Way* ja Frederic Howen *Denmark: The Cooperative Way*. Toisen maailmansodan jälkeen kiinnostus laajeni valtavasti. Amerikkalainen historioitsija Peter Baldwin (1990, 59) toteaaakin sarkastisesti, että pienet ja syrjäiset Skandinavian maat, jotka aiemmin olivat kiinnostaneet vain raittiusliikkeeseen tai siankasvatukseen perehtyneitä, olivat kansainvälisen huomion kohteena.

Mutta mikä tämä ihmemalli on? Käytännössä on vaikea erottaa selvärajainen pohjoismainen malli, jolla on yksiselitteiset ja vain Pohjoismaille ominaiset erityispiirteet. Kyseessä on ennemminkin maiden välisiä yhtäläisyyksiä sisältävä, jatkuvasti muuntuva prosessi ja toimintatapa, joka on johtanut samantyyppisiin mutta ei aina välttämättä samanlaisiin yhteiskuntapoliittisiin ratkaisuihin. Kansainvälisesti katsoen lopputulokset ovat olleet hyviä (Kangas 2008; Taimio 2010; OECD 2011a ja 2011b; Kvist ym. 2012). Toimiva markkinatalous yhdistyy Pohjoismaissa vah-

Kansainvälisessä tutkimuksessa pohjoismainen malli on yhtä kuin sosiaali- demokraattinen malli.

vaan valtioon ja kollektiiviseen vastuuseen kansalaisten sosiaalisesta turvallisuudesta. Tästä ideaalimallista kehittyi oma tuotemerkkinsä, joka on muovannut pohjoismaista identiteettiä.

Ennen muuta Ruotsin sosiaalidemokraattien identiteetti on rakentunut idealisoidun mallin varaan – jopa siinä määrin, että 2011 he jättivät Ruotsin Patentti- ja rekisteröintilaitokselle mallia (“den nordiska modellen”) koskevan merkki-suojahakemuksen. Hakemuksessa esitettiin, että pohjoismaista mallia on pidettävä sosiaalidemokraattien aikaansaannoksena. Vuoden harkittamisen jälkeen laitos myönsi käsitteelle merkkisuojan. Päätöksen mukaan puhuttaessa pohjoismaisesta mallista puhutaan nimenomaan sosiaalidemokraattisesta mallista. Vaikka päätös on kummallinen, sillä on toki perustelunsa. Kansainvälisessä tutkimuksessahan käytetään pohjoismaista ja sosiaalidemokraattista mallia toistensa synonyymeinä.

Työväenliikkeellä on ollut tärkeä rooli pohjoismaisen mallin kehittämisessä. Missään maassa malli ei kuitenkaan ole ollut yksinomaan

Olli Kangas näkee, että pohjoismainen malli vuonna 2030 on erilainen kuin se on vuonna 2012.

Intressien yhteensovittaminen, reagoiminen ympäröivän maailman muutoksiin ja jatkuva muuntuminen ovat aina olleet pohjoismaisen mallin tunnuspiirteitä.

työväenliikkeen tuote. Esimerkiksi pohjoismaisen mallin suomalaisen version rakentamiseen on osallistunut hyvin monenlainen kirjo toimijoita, ja ratkaisut ovat olleet käytännön kompromisseja ja erilaisten intressien yhteensovittamista. Intressien yhteensovittaminen, reagoiminen ympäröivän maailman muutoksiin ja jatkuva muuntuminen ovat aina olleet pohjoismaisen mallin tunnuspiirteitä.

Työväenliikkeitten yhteistyö alkoi jo 1800-luvun lopulla ja formalisoitiin 1932 alkunsa saaneessa työväenliikkeen pohjoismaisessa yhteistyökomiteassa (SAMAK). Vuoden 1959 Malmön SAMAK-kongressin julkilausumissa väikkyi yhteinen yhteiskuntapoliittinen malli, joka Oslon kongressissa kuusi vuotta myöhemmin sai selkeämmän hahmon: Pohjoismaat ovat esimerkki muille maille, mitä tulee demokratiaan, sosiaaliseen turvallisuuteen ja yksilön vapauteen (Lundberg 2005, 69–73). 1970- ja osin 1980-luvun SAMAK-tapaamisissa pohjoismaainen malli näyttäytyi jo valmiina rakennelmana, jota täytyy puolustaa.

Valmiiseen rakennelmaan sisältyy aina ongelma: tulevaisuus lepää historiassa, siinä mitä on rakennettu, ei siinä, millaista uutta voidaan luvata (Lundberg 2005, 73). Olemassaolon oikeutus etsitään historiasta, ei tulevaisuudesta. Pohjoismaisen sosiaali-

demokratian ongelmat liittyvät tähän. Merkkisuojaushanke on yritys pelastaa loistava menneisyys. Mutta menneisyyden pelastaminen ei riitä kannatuskäyrien kääntämiseksi. Tarvitaan uskottava tulkinta nykyisyydestä ja orientaatio tulevaisuuteen.

Orientaation saamiseksi SAMAK tilasi Norjan ay-liikkeen tutkimuslaitokselta FAFO-lta laajahkon selvityksen pohjoismaisen mallin keskeisistä tunnuspiirteistä ja suurimmista haasteista vuoteen 2030 saakka. Kyseinen NordMod 2030-projekti aloitti toimintansa keväällä 2012 ja loppuu vuonna 2014. Projektin ohjausryhmään kunkin Pohjoismaan sosiaalidemokraattinen puolue ja ammattiyhdistysliike ovat nimenneet omat jänsensä. Tutkijaryhmä puolestaan edustaa riippumatonta tutkimusta. Allekirjoittanut on toinen suomalaista tutkijoista tässä tutkijaryhmässä. Toinen on Antti Saloniemi Tampereen yliopistosta.

Kuvaan tässä artikkelissa kahta NordMod 2030-hankkeen teemaa, jota osaltaan panivat koko projektin liikkeelle: ay-liikkeen jäsenkatoa ja sosiaalidemokratian kannatuksen hupenemista. NordMod 2030-taustapapereissa näitä kahta

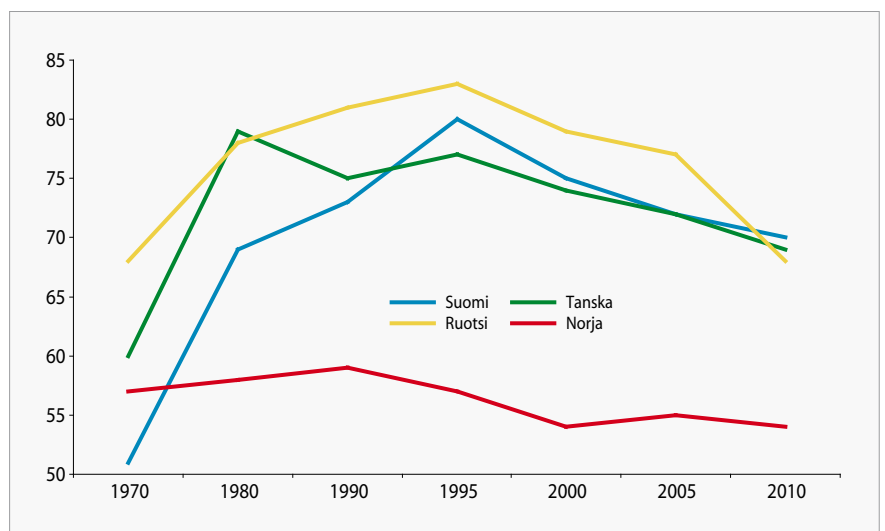
NorMod-hanke: ay-liikkeen jäsenkato ja demarien kannatuksen lasku ovat merkittävimmät poliittiset haasteet pohjoismaiselle mallille.

asiaa pidetään merkittävimpinä pohjoismaisen mallin sisäisinä haasteina. Yhteenvetojaksossa väitän, että ”pohjoismaainen malli” on työväenliikkeelle (ennen muuta ruotsalaiselle) ”pyhä symboli”, johon historiallinen taistelu paremmasta huomisesta on kristallisoitunut.

Ay-liikkeen jäsenkato

Erääksi pohjoismaisen mallin keskeisimmistä tunnuspiirteistä luetaan valtion ja työmarkkinaosapuolten kolmikan-

Kuvio 1. Palkansaajien järjestäytymisaste (%) neljässä Pohjoismaassa 1970–2010.

Lähde: Visser (2006); OECD (2012).

Ay-liikkeen jäsenkato selittävät työelämän murros ja porvarihallitusten toimet, joilla on vähennetty ay-jäsenyyden houkuttelevuutta.

tayhteistyö (Anderson ym. 2007; Petersen 2011a). Yhteistyön edellytys on ollut vahvat työmarkkinajärjestöt, jotka pystyvät tekemään pitviä ja luotettavia sopimuksia ja ottamaan huomioon "kansallisen edun" eivätkä pelkästään toimi oman lyhyen tähtäimen ryhmäedun pohjalta.

Historiallisesti katsottuna työmarkkinajärjestöjen yhteistyö ja sopimustoiminta on Suomessa ollut kivuliaampaa kuin Skandinavian maissa. Vasta toisen maailmansodan aikana työnantajat ja työntekijät istuivat samaan neuvottelupöytään. Kunnollinen sopimustoiminta pääsi käyntiin ay-liikkeen eheytyksen jälkeen vuonna 1969. Eheytyminen johti nopeaan järjestäytymisasteen kasvuun (kuvio 1). Kassajäsenyyteen perustuva työttömyysvakuutus (ns. Gentin malli) on Tanskassa, Suomessa ja Ruotsissa toiminut kiihokkeena liittyä ay-liikkeeseen. Ei siis ihme, että juuri näissä kolmessa maassa järjestäytymisaste on maailman korkein. Lähimmäksi Pohjoismaita tulee Belgia 52 prosentillaan. Useimmissa maissa ollaan 20 prosentin tuntumassa (OECD 2012).

1990-luvulta alkanut trendiomainen jäsenmäärän lasku liittyy työelämän rakenteelliseen muutokseen. Siirtyminen tehdasteollisuudesta palvelualoille, joissa pätkä- ja osa-aika työt ovat yleisempiä kuin teollisuudessa, vaikeuttavat organisoitumista. Julkisen sektorin työntekijöi-

den keskuudessa ammattiliittoon kuuluminen on huomattavasti yleisempää kuin yksityisellä sektorilla työskentelevien keskuudessa (Visser 2006, 46). Niin ikään koulutettujen järjestäytymisaste on kouluttamattomia korkeampi (Dølvik 2008, 34). Tämä voi vähitellen johtaa siihen, että ay-liike edustaa vahvoja suhteellisen turvallisissa työsuhteissa olevia työmarkkinoitten "sisäpiiriläisiä". Marginaalisimmissa työmarkkina-asemissa olevien "ulkopiiriläisten" intressit uhkaavat tällöin jäädä vähemmälle huomiolle. Tästähan mm. Osmo Soininvaara (2010) moitti ay-liikkeen edustajia summeerattaessaan kokemuksiaan SATA-komitean työskentelystä.

Kaikille maille yhteisten seikkojen lisäksi Pohjoismaissa ay-liikkeen osuutta syövät järjestelmät, jotka eivät edellytä ammattiyhdistysliikkeen jäsenyyttä työttömyyskorvauksen saamisehtona. Tautalla on poliittista peliä. Tanskan ja Ruotsin porvarihallitukset ovat tietoisesti nostaneet kynnystä liittyä ay-liikkeeseen. Vuonna 2001 Tanskan keskusta-oikeistokoalitio muutti työttömyyskassalainsäädäntöä siten, että kassat joutuvat nyt kilpailemaan jäsenistä jäsenmaksun suuruudella ja erilaisilla lisäeduilla. Lain vaikutus oli välitön. Järjestäytymisaste laski vuodessa viidellä prosenttiyksiköllä (78 prosentista 73 prosenttiin vuonna 2002). Ruotsissa Reinfeldtin hallitus poisti ay-liikkeen jäsenmaksun verovähennyksen ja nosti työttömyyskassojen jäsenmaksuja vuonna 2006. Koko maan tasolla järjestäytymisaste laski vuodessa viitisen prosenttiyksikköä. Eräät liitot menettivät vuodessa jopa viidenneksen jäsenistään (Dølvik 2008, 33). Kehitys näkyy ay-liikkeen yhteiskunnallista painoarvoa.

Oman päänsäilytyksen pohjoismaisen ay-liikkeen toiminnalle aiheuttaa EU:n laajeneminen ja lähetetyt työntekijät, muista maista tulevat yrittäjät ja pitkälle ketjutetut alihankinnat. Usein ay-liike on hampaaton, ja viime kädessä kiistat ratkotaan Euroopan tuomioistuimessa. Ke-

Sosiaalidemokraattien alamäkeä selittävät keskiluokkaistuminen ja epäonnistuminen mielikuvapolitiikassa.

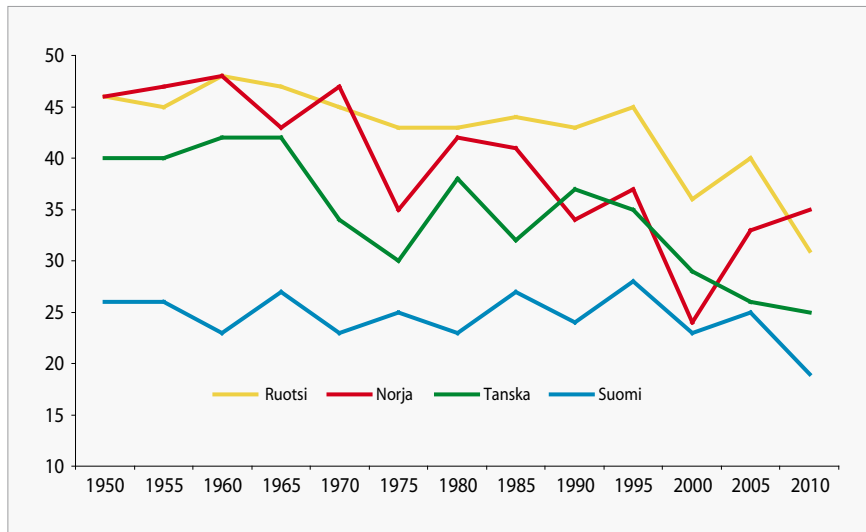
hitys pakottaa Pohjoismaat toimimaan aktiivisemmin EU-tasolla ja yrittämään yhteiseurooppalaista rintamaa. Mutta kovin vaikeata on saada vaikkapa Tanskan ja Romanian proletariaatit saman banderollin alle.

Sosiaalidemokratian kriisi

Sosiaalidemokraattiset puolueet ovat vaikeuksissa kaikissa Pohjoismaissa, vaikka ne Ruotsia lukuun ottamatta ovatkin hallitusvastuussa. Sosiaalidemokraattien ääniosuus valtiopäivävaaleissa on trendinomaisesti laskenut toisen maailmansodan jälkeen (kuvio 2). Suomessa tosin vasta 1995 jälkeen. Tuntuu, että lasku on ollut Ruotsissa. 1960-luvulla saakka sosiaalidemokraatit yksin saivat lähes 50 prosenttia äänistä, mutta vuoden 2010 vaaleissa Mona Sahlinin oli tyytyminen vain 30 prosenttiin. Norjassa demareitten ääniosuus on 2000-luvulla ollut kasvussa, mikä antaa sosiaalidemokraattisille puolueille toivoa: kannatuksen hiipuminen ei ole luonnonlaki. Myös Ruotsissa, jossa mielipidemittaukset vuonna 2011 lupailivat demareille alimmillaan alle 30 prosentin kannatusta, sosiaalidemokraattien suosio on Stefan Löfvenin puheenjohtajuuden myötä kääntynyt voimakkaaseen nousuun.

Läntisiin naapurimaihin verrattuna sosiaalidemokraattien kannatus on Suo-

Kuvio 2. Sosiaalidemokraattisten puolueitten ääniosuudet neljässä Pohjoismaassa 1950–2010.

messä ollut vaatimatonta. On kuitenkin muistettava, että Suomessa – toisin kuin Skandinaviassa – kommunisteilla ja vasemmistososialisteilla on ollut vahva asema. Jos mukaan laskettaisiin koko vasemmiston kannatus, Suomi ei merkittävästi poikkeaisi muista Pohjoismaista sen kummempin vasemmiston kannatuksen tason kuin kehitystrendienkään puolesta.

Mistä tekijöistä laskeva trendi johtuu? Pohjoismaissa ja kenties eniten juuri Suomessa puolueet ovat olleet luokkapuolueita (Alestalo ym. 1985). Työväestön hupenemisen myötä työväenpuolueitten perinteinen kannattajakunta on supistunut. Kuviossa 2 näkyvä sosiaalidemokraattien ääniosuuden trendinomaisen lasku selittyy osin juuri palkansaajakunnan rakennemuutoksella.

Perinteisten kannattajien väestöosuuden kutistuminen pakottaa puolueet etsimään äänestäjiä aiemman äänestäjäkunnan ulkopuolelta. Luokkaäänestäminen onkin vähentynyt 1970-luvulta lähtien (Grönlund ja Westinen 2012, 158). Puolueet yrittävät saada ääniä kasvavasta toimihenkilöjoukosta. Strategialla on omat seurauksensa. Puolueiden

profiilit voivat hämärtyä, ja keskiluokkaistuminen voidaan perinteisissä työväestöryhmissä kokea petoksena, mikä voi passivoida poliittisesti tai johtaa puoluevaihdokseen (esim. Rueda 2007).

On mielenkiintoista, että siinä missä työväenpuolueet halajavat keskiluokkien ääniä, mutta oikeistopuolueet markkinoivat itseään työväenpuolueina. Suomen kokoomus sanoo olevansa työväenpuolue¹, Ruotsin kokoomus julistaa olevansa maan ainoa työväenpuolue, ja keskustalainen Venstre taas väittää olevansa Tanskan suurin työväenpuolue.

Pyrkimys vedota mahdollisimman moneen kannattajaryhmään merkitsee mielikuvapolitiikan vahvistumista. Tärkeäksi muodostuu se, kuka kertoo uskottavimman tarinan ja kuka määrittelee poliittisen agendan, sen mistä puhutaan ja millä termeillä puhutaan, mitä mieltä kielikuvia käytetään. Koska me rakennamme tulkintaamme todellisuudesta

¹ Vuoden 2011 eduskuntavaleissa työntekijöitten äänistä 10 prosenttia meni kokoomukselle, 15 keskustalle, 11 vasemmistoliitolle ja 26 SDP:lle. Suomen suurin työväenpuolue on perussuomalaiset – 27 prosenttia (Grönlund ja Westinen 2012, 160).

Pohjoismainen malli sisältää työväenliikkeen pyhiä symboleita, joista eräitä on jo revitty alas.

ta kielellä ja kielen käsitteillä, se joka saa määritellä nämä käsitteet, käyttää valtaa (Fairglough 1989 ja 2000).

Tästä sosialidemokratian kriisissä on kyse. Hyvinvointivaltion rakennuskauden poliittinen agenda oli sosiaalidemokraattinen. Nyt retorinen aloite on siirtynyt muille. Esimerkiksi Ruotsissa demarit eivät koko Reinfeldtin hallituskauden aikana ole pystyneet tuomaan keskusteluun omaa, vahvaa agenda jolla profiloitua. He ovat joutuneet puolustuskannalle. Tähän liittyy myös pohjoismaista mallia koskeva merkkisuoja-hanke. Demareitten pelkona on, että he menettävät kuvitteellisen omistusoikeuden pohjoismaiseen malliin, jonka itseoikeutettuina kehittäjinä he itseään pitävät.

Pyhät symbolit

Kulttuuriantropologit puhuvat pyhistä symboleista (Geertz 1973, 126–131). Pyhä symboli tiivistää sen, mikä ryhmälle on identiteetin ja maailmankuvan kannalta tärkeää. Kristitylle risti ja islamilaiselle puolikuu symboloivat keskeisiä arvoja ja olemassaolon perustaa. Pohjoismaisella mallilla on skandinaaviselle työväenliikkeelle tällainen pyhän symbolin merkitys. Malliin tiivistyy alkukertomus hyvän voitosta pahasta ja valon voitosta pimeydestä.

Ruotsin lisäeläkejärjestelmä (*almänna tilläggs pension*, ATP) tarjoaa konkreettisimman esimerkin työväenliik-

keen pyhistä symboleista mutta myös siitä, miten liike voi kadottaa identiteettinsä, jos symboli joudutaan repimään alas (Lundberg 2003). Tanskassa kenties varhaiseläkejärjestelmä *efterløn* (Petersen 2011b) ja Suomessa työeläkejärjestelmä (Tyel) olisivat tällaisia pyhiä symboleita.

Työväenliikkeen kannalta ongelmaksi muodostuu se, että pyhiä symboleita joudutaan raastamaan alas. ATP heitettiin roskakoriin. *Efterløn* -järjestelmää leikattiin 1998, minkä seurauksena demareitten kannatus mielipidemittauksen mukaan laski välittömästi lähes 10 prosenttiyksikköä (Petersen 2011b, 13), Helle Thorning-Schmidt joutunee leikkaamaan *efterløn*-etuuksia edelleen. Suomessa Tyel:n eläkeikä joudutaan nostamaan. Kaikilla näillä tekijöillä on oma vaikutuksensa työväenliikkeen kannatukseen. Työväenliikkeen tulevaisuuden kannalta keskeistä on, miten uudistaa suuren symboliarvon sisältävä järjestelmä niin, että samalla ei menetä omaa identiteettiä eikä tehdä turhiksi niitä historiallisia ponnistuksia, joiden tuloksena järjestelmä on rakennettu. ■

KIRJALLISUUS

Andersen, T.M. & Holmström, B. & Honkapohja, S. & Korkman, S. & Söderström, H.T. & Vartiainen, J. (2007), *The Nordic Model*, Helsinki: ETLA.
Baldwin, P. (1990), *The Politics of Social Solidarity*, Cambridge: Cambridge University Press.
Childs, M. (1936), *Sweden: the Middle Way*, New Haven: Yale University Press.
Dølvik, J. E. (2008), *The Negotiated Nordic Labour Market*. Oslo: FAFO (mimeo).
Fairclough, N. (1989), *Language and Power*, London: Routledge
Fairclough, N. (2000), *New labour? New Language?* London: Routledge.
Geertz, C. (1974), *The Interpretation of Culture*. New York: Basic Books.
Grönlund, K. & Westinen, J. (2012), *Puoluevalinta*, teoksessa Borg, S. (toim.), *Muutosvaalit 2011*. Helsinki: Oikeusministeriö, Selvityksiä ja ohjeita 16/2012, 156–188.
Howe, F. (1936), *Denmark. The Cooperative Way*, New York: Coward-McCann.

Kangas, O. (2008), *Pohjoismaat – maailman paras kolkka?*, *Yhteiskuntapolitiikka*, 73, 357–367.
Lundberg, U. (2003), *Juvelen i kronan*, Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
Kvist, J. & Fritzell, J. & Hvinden, B. & Kangas, O. (Eds.) (2012), *Changing Social Equality*, Bristol: Policy Press.
Lundberg, U. (2005), *SAMAK och den nordiska välfärdsmodellens kris*, *Arbejder Historie*, 4, 68–87.
OECD (2011a), *How's Life? Measuring Well-Being*, Paris: OECD.
OECD (2011b), *Divided We Stand. Why Inequality Keeps Rising?* Paris: OECD.
OECD (2012), *Trade Union Density*. http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN.
Petersen, K. (2011a), *National, Nordic and trans-Nordic*, teoksessa Kettunen, P. & Petersen, K. (Eds.), *Beyond the Welfare State Models*, Cheltenham: Edward Elgar, 41–64.
Petersen, K. (2011b), *Bastarden. Historien om efterløn*, Odense: Universitetsforlaget.
Rueda, D. (2007), *Social Democracy Inside Out*, Oxford: Oxford University Press.
Soininvaara, O. (2011), *SATA-komitea. Miksi asioista päättäminen on niin vaikeaa*, Helsinki: Teos.
Taimio, H. (toim.) (2010), *Hyvinvointivaltion suunta: nousu vai lasku?*, Helsinki: TSL.
Visser, J. (2006), *Union Membership Statistics in 24 Countries*, *Monthly Labor Review*, 129:1, 38–49.